

ԵՂԻՇԻ

Ե

ՄԱԿԱՅԱՅՅԵՑԻԱՅ ԳՐԱԿԵՐԻ
ԵՐԵՎԵՆՔԱԽԵՑԱՆ ԽՆԴԻՐԸ.

Հայոց գրականութեան քիչ թէ շատ ձանօթ անձանց մօտ բաւական ընդհանրացած մի կարծիք է, որ Եղիշէի և Մակարայեցւոց գրքերի մէջ իրար նման շատ կէտեր կան, մինչև իսկ առաջնի հեղինակը և երկրորդի թարգմանիչը միենոյն անձն են համարուում: Բայց որքան մեզ յայտնի է, ցարդ այս առթիւ չի եղել մի ուսումնասիրութիւն, որ մեզ ցոյց տար այդ կարծիքի հաւասարութեան չափը կամ հերթէր, եթէ չհաշուենք Ն. Բիւզանդացու և Գ. Խալաթեանի զրածները, որոնցից առաջինը, ինչպէս տեղեկանում ենք, մի մանրակիւտ համեմատութեամբ * ճգնումէ ցոյց տալ Մակ. գրքերը, Ազաթանգեղոս, Փ. Բիւզանդ և Կորիւն իրեւ մէկ զրչի արդինք՝ որով անուղղակի հերքում է Եղիշէի և Մակարայեցւոց գրքերի մասին ցայսօր տարածուած կարծիքը. իսկ երկրորդը՝ պ. Գ. Խալաթեանը, պ. Տ. Պօղոսեանի ուշագրաւ յօդուածներով, (†) ընդուուցեալ, ըստ Եղիշէի, իւր մի նամակով ** Եղիշէին յետագայդարերի հեղինակ է հռչակում և շառանց մանելու Եղիշեան աղբիւների մէջ ... բանասէրների համար աւելորդ չի համարում . . . ծրագիր տալ ... խնդրի մանրամասն մշակման համար: Նա մի առ մի նշանակում է այն գրքերը, որոնցից Եղիշէն կարող էր օգտուած ինել ընդհանրապէս (Աստուածաշոնչ, Եղինիկ, ասորի հին վկայաբանութիւններ և լի), և ի մասնաւորի կանգ է առնում Փիլոն Երրայցու և Մակարայեցւոց գրքերի վերայ: Ցարդէի պրոֆեսորի խօսքով այս վերջինները այնպիսի աղբիւներ, են, որոնցից քաղել է Եղիշէն ոմեր, զարձուածներ (այս Փիլոնից) և կրօնական պատերազմի ընդհանուր գաղափարը . . . պատմական պարագաներ և գործող անձինքների նկարադիրը (Մակարայեցւոց գրք-

քից՝ Ա. և թ.): Մթենք միայն այս երկու աղբիւների վերայ ուզում ենք կանգ առնել որովհետեւ միայն սրանց մասին պ. Խալաթեան քիւ թէ շատ բան է ասում:

Թէ և ոճարանութիւն բանահիւսութեան տեսութեան մէջ յայտնի իմաստ ունին և վերաբերում են յատկապէս լեզուին՝ մաքի արտայայտութեան եղանակին և գործածուած բառերին ու նոցա գասաւորութեան: Արդեթէ այդ իմաստով ըմբռնելու լինինք վերեկի համեմատութիւնը, պիտի կարծենք, որ Եղիշէի և Փիլոն լեզուի կողմից շատ նման են իրար, որ ոչ միայն ծշմարտանման չէ, այլ բոլորին սխալ է. Եղիշէ և Փիլոն հայկարանութեան երկու բեւեռներն են. որքան պարզ, դիւրմբռնելի և սահուն է առաջնը, այնքան խրթին, դժուարահասկանալի և անհարթ է երկրորդը: Մի փոքրիկ համեմատութիւն բաւական է մեր ասածը հաստատելու համար. առնենք երկուսի նոյն իսկ սկիզբը.

ԵՂԻՇԻ

ՓԻԼՈՆ*

Բանն զրո պատուիրեցեր Յորժամ ցյահազս նախանարարի, ով քաջ. վասն չայոց նամութեան բանդ կամչի քընպատերազմին հրամացեցեր, նութեամբ հարանել, եւ անյորում բազումք առաջինացեալ դիակի ցյահազս իրացան զակաւու: Անանցաւ սազբեց ուրուց այնոցիկ, որ ի բնութեան իրաքանչիւր ուրուց եղեալ կատարեցան իրացն օրինակ. զի ճահ իմաստոց զլամլս զիտացի բարել, եւ հարցանել յաղացաւ:

Այս երկու գրքերի լեզուն աչքի է ընկնում իւր տարբերութեամբ նոյն իսկ միենոյն իմաստի արտայայտութեան մէջ:

ԵՂԻՇԻ

ՓԻԼՈՆ**

Այրոյ ոչ տեսեալ զմծ որք միանգամ զմծ թաթագաւորն՝ պատուաւորացն զայտն ոչ տեսին, նախամատուցանէ զերկապագութիւնը. բարքն եւ որ ընդ նովան զնն զառաշոյ թագաւորին զարժանաւորութիւնն:

Մի ուրիշ աւելի աչքի ընկնող օրինակ ևս.

Զուգութիւն է մայր բան աղուաւութիւնն աղուաւութիւնն ծնաւ, անզոյգ աղուաւ բեաց:

* Փիլոնի Երրայեցւոց բանը երեք... Աշխատասիրութեամբ Հ. Ս. Վ. Աւելինան ի Վենետիկ. 1822.

** Նոյն գործի յառաջաբանի Խ. եւ Մ պետմերում:

Ուրեմն բոլորովին հակառակը պիտի ա-
սել Փիլոսի և Եղիշէի յարաբերութեան հա-
մար. Եղիշէն առել է իմաստներ, բայց բոլո-
րովին այլ ոճ, այլ գարձուածներ է բանե-
ցնուում. զեռ այս ևս հարց է, այդ իմաստ-
ների աղբիւրը երկսի համար մի երրորդ՝ ցարդ
մեզ համար անծանօթ հեղմնակ չէ՞ր կարող
իներ:

Գանք երկրորդ աղբիւրին, Մակարայեցւոց գըքերին:

Եղիշէն և այդ գլուխըրը մօտից ձանաչողը
անշուշտ մեծ նմանութիւն է գտնում նոցա
մէջ, բայց այստեղ ընդհակառակն ծանրու-
թեան կէտը ոչ թէ բովանդակութեան, այլ
ոճի, լեզուի նմանութեան կողմն է: Համե-
մատութեանց շատ կողմեր կարելի է այս-
տեղ առաջ բերել և ամեն մէկի համար բազ-
մաժիւ օրինակներ: Որքան որ մեր ոյժերը
ներել են, մենք համեմատել ենք Եղիշէն և
Մակարայեցւոց զբքերը, սակայն համեմատու-
թեանց բոլոր մանրամասն օրինակները այս-
տեղ դնել չենք կարող տեղի սղութեան պատ-
ճառով. միայն այսքանը կասենք, որ եթէ մէկը
ի մօտոյ ծանօթ է Եղիշէին, Մակարայեցւոց
գիրքը կարդալիս նրան այնպէս է թուում,
թէ Եղիշէ է կարդում և ընդհակառակը՝ Ե-
ղիշէ կարդալիս Մակարայեցւոց զբքի տողերը
նրա յիշողութեան մեջ վերարտադրուում են:
Այդ նմանութիւններից ոմանք քիչ թէ շատ
ընդհանուր են և մեր միւս մատենագիրների
համար, թէ եւ այստեղ աւելի աչքի են ընկ-
նում: իսկ միւսները յատուկ են միայն այս
երկու հեղինակութեանց լեզուին, որով և
դրանց միջի կազը ամեն կասկածներից բար-
ձրը են կացուցանում: Մի կողմը դնելով այն ա-
մեն մի տողում պատահող լեզուի ձևերը,
որոնցով լի են երկու հեղինակութիւնները
— «ի պարտութիւն մատնեցաւ ալ.. յե-
րեսաց նորա ... Անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ
տարակուսին... Փախստական լինէր առաջի
նորա... Ասպատակ սփռէր ընդ աշխարհն ամե-
նայն... Ենին եհաս ի վերայ քաղաքին լի, մե-
ծաւ պատրաստութեամբ... Հրձիդ արար զա-
մենայն... ի գերութիւն գարեցին զիանայս և
զմանկունս... Յայնմ մարտի բազում վիրա-

ւողք անկանելին... իսկ որ ազգ իցէ, որ ոչ...
Եկին ի մարտ պատերազմի և լն և լն.... գանձ
աւելի աշքի զարնող նմանութեանց: Առաջին
կարգի նմանութեանց միայն անուններն ենք
յիշում: Թողնելով ընթերցողի հետաքրքրու-
թեան բաց անել համեմատել: իսկ երկրոր-
դի օրինակները գնում ենք.

- 1 Թէ Եղիշէին և թէ Մակարայեցւոց զբքերին յատուկ է նոյնանիշ բառերի դործածութիւնը իրար մօտ իրը յատկացնեալ.
 - 2 Զոյգ նոյնանիշ բայեր դիմաւորի և անցեալ դերբայի ձեւերով.
 - 3 Միենոյն իմաստը կրկնել նման բառով և նախադասութիւններով.
 - 4 Աշխարհաբառի ձեւը. ա) Յատկացուցիչը յատկացեալից նախադաս. բ) Ողյարաբերական դերանունը զի շադկապի տեղ. գ) Աշխարհաբառի դարձուածներ.
 - 5 Յատկացեալին անմիջապէս հետեւող յատկացուցիչը յատկացեալի և նախողը բով.
 - 6 Փօխանակ երրորդ դէմքի առաջին դէմքով ստորոգելի (իրը գործող անձի բերնից):

Երկրորդ կարգի նմանութիւնները բազմաթիւ նախագասութեանց նմանութիւններն են և այն էլ բառականու որոնցից միայն շատքչերը պիտի կարենանք այստեղ դնել իբր օրինակ—

b9,b6b

ԱՐԿԱՐՏԱՅԻՆ ԳԻՐՔ. 11

- 1 ... Որ յիրակի ասացի ա-
մոլը եւ անել, քանզի չլի
անդ տեղի փախստի եւ
թաքստի Բ. երես 55.

1 ... Ոչ կարէց զուք զգէմ
ունել զայշափ այրումիոյ
ի զաշտի, որ ոչ գործ
թուփ թաքստի, եւոչ տեղի
փախստեան. Ա. Ժ. 75.

2 Անաւասկ զօրք ժակատեալ
են յանդիմն մըր, ոչ ա-
մոլը թաքստի եւ ոչ զաշտ
փախստի, և գետու նորդա-
նան. Ա. Թ. 45.

5 Համոյ թուեցաւ բանն ա-
ռաջի թագաւորին եւ ամե-
նայն մեծամեծաց. Բ. ԻԵ-

5 Համոյ թուեցաւ բանն ա-
ռաջի թագաւորին եւ իշխա-
նա նորա. Ա. Զ. 60.

Տպագրեալ ի Վենետիկ 1895.

Դիմումագլուխ 1860.

1 Յթեցէք զմեծ քահանայն Փանենը, որ սպանմամբ երարձ զպղութիւնն . . . եւ յազգի յազգ երդմամբ հաստատեաց գքահանայութիւնն. Ը. 20.

3 Յթեցէք ամենեցեան զգահան զպղութիւնն յիւրացանիկ ժամանակու . . . որ ըստ հաւատոյ քահութիւնն կատարեցին ի գարսի իրացնչեր Ը. 199, 205;

6 Յարձակէն եւ զաջ թեւն թիւնալ եւ զամանակում կողմանը առկեալ . . . եւ փախցական առնէին մենշն յամբոր տեղիս մայթեաց . . . Գ. 144.

7 Սաստկապէս բախնաւք ընդ միմանս՝ յերկորուց կողմանց բազում վրաստրոց յերկիր առկեալ դրա թաւալիքին Զ. 221.

8 Գումակն հասանէր յաշխաթէն Հայոց զօնակատ հարեալ, զօմին պատառեալ վաստական վասն . . . 145.

9 . . նթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց . . . բայց միայն յարութիւնն ցաղութեան վատութիւն մի խառնեցուք Ը. 189. եւ Թ. 56.

10 Վկայ են մեզ երկինք եւ 10 ներկիր . . . ի զուր ասողորու են հարուածք ի վերայ մեր Թ. 56.

11 Ամենայն ազգ եւ լեզուք, 11 որ ընդ իմով իշխանութեամբ յադահսցն յիւրաքանչեր մոլար օրինաց եւ միայն սկսեցն յերկպագութիւն արեգակն . . . Ա. 55.

12 Նթէ միայն, սաէ, յանմին 12 նորմամբ հաստատէր ի մեկամբ զօրէնս մողութեան, ի մօնութիւնն եւ յաւագութիւնն հասոցանել, երանուի առն յաշխաթին Բ. Ե. 21. թագուցիք . . . Ա. 51.

13 Անզ յանմանէր ածէր 13 Անզ յանմանէր զկաց մըզօրապար զկաց եւ զմաց զօրականին . . . հասուցնալ յաւուր երեսուն ի սահմանը նայենի աշխաթին . . . Գ. 147.

4 Փենէէս հայր մնր նախանձայոց նախանձեցաւ արդարութեան եւ առ կոտկ յափունից գքահանայութիւնն Ա. թ. 54.

5 Յթեցէք զգործս հարցն ծերոց, որ ինչ արարին ի զառութանչերը. Արրանցմապաշէնի փրկութեան գտաւ հաւատարիմ . . . Ա. թ. 54.

6 Զավակոդմեան թեւն թիւնականէր եւ զամանակ արկանէր եւ անզատին առաջի արկեալ փախստեայս տանէր մինչեւ ի կողմանս լորին Ազգուսայ. Ա. թ. 45.

7 Յանմ վայրի վիրաւորը յերկուց կողմանց անկեալ ընդ երկիր թաւալէին. Ա. թ. 17.

8 Գուտկանը հասանէն ի կողմանցն . . . զօմին պատառեալ, զօնակատ հարեալ եւ զգոյժ զայս տային Ա. ծ. 145.

9 Քայ լիքի ինձ առնել զիրսդ զայդ. – նթէ հասեալ իցէ ժամանակ մեր, մեղոցուք ցաղութեամբ ի վերայ եղարց մերոց, եւ ոչ խառնեցուք զանոն վատութեան ընդ արութիւնն ցաղութեան Ա. թ. 40.

10 Զի աւադիկ վկայ են մեզ երկինք եւ երկիր, ոք ի զուր տարապարտուց կորուսանէք զմեզ Ա. թ. 58.

11 Ընդ ամենայն աշխարհս հրավարտակց արձակեցան, զի թողենն ամենայն մասեք երկրն զօրէնս իրացանիկ նայենի զամանակ ամբողջ հայ ազգի անհոնն եւ յարատեն շնորհապարտութիւնն արծան եւ նոյա սրտերի տախտակնարի վրայ փորագրեցին Զեր անման անունն, ի շարս այն մեծ ազգային բարերարների, որոնք արժանի են յաւիտենական շնորհակալութեան:

Ահա որտեղ պէտք է վնասել սկզբում յիշուած ընդհանրացած կարծիքի հիմքը, որով պարզ երկումէ, թէ այս երկու գիրքը եթէ միեւնոյն հեղինակից գրչից շեն եղել, որ ըստ մեզ ճիշդ է, գոնէ Նղիշէն այնքան հմուտ է եղել Մարկարայցեւոց գրքերին, որ իւր պատմութիւնը շարագրելիս Ս. Գրքի միշեալ մասի լիզուն այնքան բնական կերպով հիւսել է իւր սեփականի հետ. հարկաւ սյդ երկու անձինք, եթէ միայն երկու են՝ առաջնի թարգմանիչը և երկրորդի հեղինակը, միեւնոյն ղալորցին պէտք է պատկանած լինէին:

Ս. 8.

„Русская старина“: аմսադրի այս տարուայ Սեպտեմբերի տեսլում լոյս տեսաւ ներսէս Ծ.ի մի նամակը զրուած իշխան Դմիտրի լիզանովից Դոլգօրուկին, * որ թարգմանաբար յառաջ ենք բերում:

Մարտ 6, 1854 ա. Ա. 106. բ. ք. Տիգիս.

Այն բարերարութիւնը եւ հզօր պաշտպանութիւնը, որ ցոյց տրումցաւ Զեր կողմից հայերին՝ բարեխու հանդիսանալովն ն. Սեռութիւն Պարսից Շահի առաջ, որ ամենաողորմածաբար շնորհեց հայոց Ս. Փրկիչ մանաստանի մինչեւ այժմ հասարած բռլոր պարտքերը եւ ազատեց նորան ընդ միշտ բռլոր պետական պահանջներից եւ հարկերից՝ կանգնեցին Զեր համար, Եկեղեցու արժանի զամանակ, ամբողջ հայ ազգի անհոնն եւ յարատեն շնորհապարտութիւնն արծան եւ նոյա սրտերի տախտակնարի վրայ փորագրեցին Զեր անման անունն, ի շարս այն մեծ ազգային բարերարների, որոնք արժանի են յաւիտենական շնորհակալութեան:

Թէեւ Զեր պայծառափայլութեան բազմաթիւ բարերարութիւնների համար եւ արդէն բաղդ ունեցաց արտայատել իմ խորին շնորհակալութիւնն առ Զեր՝ իմ եւ ինձ հա-

* հշեանն այդ ժամանակ Ռուսիոյ լիազօր զեսպանի պաշտօն էր կատարում Թէքանում՝ Պարսից Դրանը: